

HAKK-MUHAMMED-ALİ DEDİM: ŞAH HATÂYÎ ŞİİRİNDE ESTETİK BİR DİNAMİK OLARAK NİYAZ VE KAYNAKLARI*

*I Called upon God, Muhammad, and Ali: Invocation as an Esthetic Dynamic in the Poetry and
Context of Shah Hatâyî*

Die Quelle und ästhetische Dynamik der Verwendung von “Hakk-Muhammed-Ali” in Şah Hatâyî’s Gedichten

Ahmet KESKİN**

DOI: 10.24082/abked.2017.15.006

ÖZ

1487 yılında Erdebil’de doğan Şah Hatâyî, tarihî ve edebî kişiliği ile genelde tarihte ve özelde Türk tasavvuf kültürü ve edebiyatı tarihinde, özellikle de Alevî-Bektaşî inanç sistemi ve edebiyatında derin izler bırakmış bir şahsiyettir. Türk dilinde ve kültüründe geniş bir anlam çeşitliliğine sahip olmakla birlikte; “ibadet ve dua”, “zikir ve çağırma”, “sevgi, dostluk, selam ve hürmetlerini sunma”, “suç ve günahlarının bağışlanması için yalvarma ve yakarma” vb. gibi anlamları ön plana çıkan *niyâz*ın, Hatâyî’nin şiirlerinde hâkim olan üslup ve estetiğin de temelini oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bu anlamda Şah Hatâyî’nin şiirlerinin en temel özelliği *niyâz* üslubuyla söylenmiş olmasıdır ve bu şiirlerin önemli bir bölümü bu doğrultuda, birer *niyâz* niteliği taşımaktadır. Hatâyî’nin, Alevî-Bektaşî inanç sistemi içerisindeki ritüellerde âşıklar ve zâkirler tarafından okunan manzum parçalarla da (nefes, deyiş, tevhid, miraçlama, duvaz vb.) büyük benzerlik

* Kafkasya Üniversiteler Birliği tarafından 5-6 Haziran 2016 tarihlerinde Mohaghegh Ardabili Üniversitesi’nde Şah İsmail *Hatayi* (1487-1524) *Anısına Düzenlenen Uluslararası Kafkasya’ya Genç Bakışlar III Sempozyumu*’nda “I Mentioned Hakk-Muhammad-Ali: Invocation as an Esthetic Dynamic in Shah Hatâyî’s Poetry” adıyla sunulan bildirinin gözden geçirilerek yeniden düzenlenmiş Türkçe metnidir.

* Arş. Gör. Giresun Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk Halkbilimi Anabilim Dalı (ahmetkeskinahmet@gmail.com).

taşıdığı görülen şiirlerinde, inanç sistemi içerisinde yer edinmiş başlıca erenlerin, ozanların yanında, özellikle *Hakk*, *Muhammed* ve *Ali* isimlerini zikredip çağırdığı, bunlara niyâz ettiği dikkati çekmektedir. Bu dikkatten hareketle hazırlanan çalışmada Şah Hatâyî'nin şiirleri “niyâz” bağlamında incelenmiştir. Niyâzın bu şiirlerde hem bir içerik ve üslup ögesi hem de temel estetik unsuru olarak nasıl yer aldığı konusu, bu şiirlerin Alevî-Bektaşî ritüellerinde icra edilen manzum parçalarla olan ilişki ve etkileşimleri de göz önünde bulundurularak çözümlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şah Hatâyî, Alevî-Bektaşî Şiiri, Estetik, Üslup, Niyâz.

ABSTRACT

Shah Hatâyî, born in 1487 in the city of Erdebil, was a figure who had left a great impact on Turkish history, Sufi mystic culture, and literature, especially Alawite-Bektashi literature. The word Niyâz, which within both the Turkish language and Turkish culture carries a broad range of meanings such as “devotion and prayer”, “invocation and summoning”, “showing love, friendship, salutation, and reverence”, and “appeal and invocation within the context of guilt and sin”, at the same time underpins the literary style and esthetics of the poetry of Hatâyî. In essence, Hatâyî's esthetics and poetry to a considerable extent bear invocation as a characteristic. Hatâyî's poetry, which bears much resemblance to the poetics of the verses performed at Alawite-Bektashi rituals, specifically makes mention of God, Muhammad, and Ali—the three fundamentals of Turkish Sufi culture and its ontology—in addition to other higher powers, saints, and mystics. In this sense, the key feature of Hatâyî's poetry is its being written in an invocative style that shapes the principle esthetics of this aforementioned structure. In this carefully researched paper, Hatâyî's poetry has been analyzed within the context of the concept of “invocation”, the form invocation takes as a contextual and stylistic element and as an underlying aesthetic, as well its relationship and interaction with the poetic verses performed during Alawite-Bektashi rituals.

Keywords: Shah Hatâyî, Alwaite-Bektaşî poetry, Aesthetics, Turns of Phrase, Niyâz.

ZUSAMMENFASSUNG

Der im Jahre 1487 in Erbil geborene Şah Hatâyî prägte mit seiner herausragenden Persönlichkeit sowohl die Geschichte der Literatur als auch die Kultur der türkischen Mystik, insbesondere hinterließ er Spuren im Alevitisch-Bektaschitischen Glaubenssystem und Literatur. Der Begriff des *Niyâz* (dt.: Gebet/Anbetung, Bitte), der in der türkischen Sprache und Kultur eine facettenreiche sprachliche Bedeutung sowie Verwendung innehat und in diesem Zusammenhang besonders dessen inhaltliche Begriffsbedeutungen wie “Andacht und Gebet”, “bitten und rufen”, “Liebe, Freundschaft, Begrüßung und Verehrung darbieten”, “Bitte und Anflehung um Vergebung der Sünden” hervorstechen, dominiert ebenso in Hatâyî’s Sprachgebrauch und bildet die Grundlage seiner Ästhetik. In diesem Sinne wird ein Großteil der Gedichte von Hatâyî, dessen grundlegendes charakteristisches Element das *Niyâz* ist, auch folglich mit der Intention des *Niyâz*, rezipiert. Die in Versform verfassten Werke von Hatâyî, die in Ritualen im Rahmen des Alevitisch-Bektaschitischen Glaubenssystems von alevitischen Sängern (tr.: âşıklar und zâkirler) gesungen bzw. vorgetragen werden (tr.: nefes, deyiş, tevhid, miraçlama, duvaz) und eine große Ähnlichkeit mit seinen Gedichten haben, beinhalten neben den im Glaubenssystem verankerten Heiligen und Dichter, insbesondere sein Aufmerksamkeit erregende Erwähnung und Ausrufung sowie Anbetung der Namen von *Hakk*, *Muhammed* und *Ali*. Ausgehend davon werden die Gedichte von Şah Hatâyî hier mit dem Fokus auf *Niyâz* analysiert. Dabei wird der Frage nachgegangen wie *Niyâz* in den Gedichten zum einen als inhaltliches sowie stilistisches Element und zum anderen als grundlegender ästhetischer Faktor Verwendung findet. Im Zuge dessen wird ferner auf das Verhältnis bzw. die Wechselbeziehung zwischen den im Alevitisch-Bektaschitischen Ritualen inkludierten Versformen und den Gedichten eingegangen.

Schlüsselwörter: Şah Hatâyî, Alevitisch-Bektaschitische Gedichte, Ästhetik, Sprachgebrauch, Niyâz/Anbetung.

Giriş

Alevî ve Bektaşî şiir geleneğinin kurucularından ve ulu ozanlarından biri sayılan Şah Hatâyî'nin şiirleri, bu edebiyatın didaktik ve lirik özelliklerini yansıtıcı ve bütünleştirici niteliktedir. Dikkatle incelendiğinde bu şiirin özünün, Alevî sözlü geleneğinde “ayet”, “deyiş”, “nefes”, “kelâm”, “miraçlama”, “tevhid”, “düvazımam” ve “mersiye” gibi adlarla anılan türlerin ve dolayısıyla geniş ölçüde sözlü geleneğin yansımalarından müteşekkil olduğu görülmektedir. Nitekim, Cem ritüellerinde dedeler ve zâkirler tarafından icra edilen ve gelenekte “gülbenk” olarak adlandırılan duaların önemli bir kısmının Hatâyî'ye atfedilen manzum metinlerden oluştuğu dikkati çekmektedir.¹ Alevî sözlü geleneğinde pek çok şiirin Hatâyî mahlasıyla icra edilmesi, bu isimle sözlü gelenek arasında var olan, ayırt edilemez bütünlüğün başlıca işaretleridir. Bu bağ öylesine kuvvetlidir ki Alevî inanç, ibadet ve sözlü gelenek alanlarında icranın belkemiğini oluşturan unsur olarak “şiir” denildiğinde akla Hatâyî; Hatâyî denildiğinde ise şiir gelmektedir.² Bu bakımdan, Hatâyî'nin Alevî ve Bektaşî şiiri üzerindeki belirleyici ve belirgin tesiri, sözlü gelenekle inanç biçimleri ve ritüeller arasındaki karşılıklı etkileşimlerin de kapsamlı bir şekilde incelenmesinin gerekliliğini göstermektedir.

İşlenen bir suçun, günahın bağışlanması ya da herhangi bir dileğin kabul edilmesi için ilahî makamlara *müracaat etmek üzere yalvarmak, yakarmak, dua etmek, tevazü göstermek* temel anlamını taşıyan *niyazın*, kullanıldığı bağlamlara göre belirlenen farklı anlamları bulunmaktadır. Tasavvuf kültürü özelinde ise *niyaz; insanın yaratıcı ya da uluların katında içini dökerek samimi bir şekilde bağışlanmayı istemesi, arınma dilekelerini kutsal makamlara iletmesidir*. Bu anlamda *niyaz; kişinin özünü yaratıcı dışındaki her türlü istekten arındırmak suretiyle bir bütünlük içinde ortaya koyuş, sunuş süreçlerinin bütünü*nü kapsar. Diğer pek çok tasavvuf ve inanç alanında olduğu gibi Alevî inanç sisteminde de *niyazın* genel olarak ibadetle ilgili alanları karşılamak üzere kullanıldığı, bazı durumlarda

1 Cem ritüellerinde her hizmette Hatâyî'nin, “hizmetin mührü” olarak adlandırılan eserleri mutlaka okunmalı, her hizmet muhakkak “Hatâyî” ile tamamlanmalıdır. Bu konuda bk. Ersal, 2016: 243.

2 Sözlü gelenekte şiir ve Hatâyî bütünleşmesi o denli kuvvetlidir ki; herhangi bir şiirin şairi sorulurken, mahlası yerine; “Bu şiirin Hatâyî'si kimin?” denilmektedir. Bilhassa, Alevî cemlerinde icra edilen deyişlerin önemli bir kısmında Şah Hatâyî'nin bıraktığı tesir açıkça görülmektedir. Hatâyî ve sözlü gelenek arasındaki etkileşimler hakkında ayrıntılı bilgi ve bu doğrultudaki belirgin örnekler için bk. Koz, 2004: 184-217; Türkmen, 2004: 317-328; Ersal, 2009b: 90-273; Köksal, 2012: 40-42; Gölpınarlı, 2013: 27-30; Sarıkaya, 2013: 42-43; Akın, 2016: 29-31; Yılmaz-Akın, 2016: 66; Ersal, 2016: 247-466.

da “selamlaşmak”, “izin istemek”, “istenen izni onaylamak” vb. anlamları taşıdığı görülmektedir.³

Hatâyî'nin edebî kişiliği üzerine yapılan sınırlı sayıdaki çalışmalarda Hatâyî hakkında çeşitli konular ele alınmışken, niyaz konusunun araştırmacılar tarafından kapsamlı bir şekilde ele alınmadığı görülmektedir.⁴ Oysa, Hatâyî'nin eserleri olarak kabul edilen Divân, Dehnâme, Nasihatnâme ile Şah Hatâyî'ye isnat edilen ve sözlü gelenek içerisinde, başta Cem ritüelleri olmak üzere çeşitli bağlamlarda icra edilen şiirlerin bütününde “niyaz” olgusunun belirgin biçimde ön plana çıktığı dikkati çekmektedir. Bu bakımdan niyaz, hem Alevî-Bektaşî inanç ve düşünce sistemleriyle yaşam biçimlerinin, hem de bu alanlarda oluşan edebî birikimin önemli bir parçasıdır. Söz konusu nedenlerle çalışmada, Hatâyî'nin eserlerinde bir üslup ve estetik unsuru olarak niyaz, Hatâyî ile sözlü gelenek arasındaki ilişki ve etkileşimler kapsamında değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda konu belirli başlıklar altında, seçilmiş örnekler aracılığıyla çözümlenmiştir.

1. Hû Diyelim Gerçeklerin Demine: Hatâyî Şiirindeki Niyaz Estetiğine Giriş

Tarihi bir şahsiyet olarak asıl adı Şah İsmail (Safevî) olan Hatâyî'nin şiirlerinde kullandığı mahlas, onun şiir anlayışını ve bu şiirdeki niyaz estetiğini anlamak bakımından önemlidir. Kaynağı ve anlamı hakkında çeşitli görüşler bulunmakla birlikte, *Hatâî*, *Hatâ'î*, *Hatayî/Hatayî* gibi çeşitli şekillerde yazılan bu mahlasın Arapça *bataen* mastarından türediği ve “hataya ait olan, hatalı, hatası olan, hatadan halî olmayan, günahı olan, kusuru olan, yanılan kimse” anlamına geldiği kabul edilmektedir.⁵ Bu anlamda Hatâyî, kendisini “günahkâr” ve “günahları nedeniyle bağışlanması gereken bir insan” olarak görmüş ve bunu, mahlası aracılığıyla da vurgulamıştır.

Hatâyî'ye göre insan, işte bu günahkârlığı nedeniyle sürekli niyaz etmelidir. Çünkü “gerçeklerin demi”ne niyaz ile ulaşılabilir ve niyaz etmek için söylenecek en kısa ifade, en kestirme niyaz biçimi “hû”⁶ demek, yani O'nun adını anmaktır:

3 Niyazın Türk tasavvuf kültüründeki anlamları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Uludağ, 1977: 411-412; Uludağ, 2007: 165-166.

4 Hatâyî'nin şiir estetiği ve bu şiirlerin çeşitli yönleriyle incelendiği çalışmalara örnek olarak bk. Ağaverdi, 2004: 147-150; Amanoğlu, 2004: 28-35; Buzeri-Davod, 2004: 68-77; Hüseyinkızı, 2004: 155-161; Sarıkaya, 2004: 264-276; Temizkan, 2001: 1-333; Temizkan, 2004: 307-316.

5 Hatâyî'nin şiirlerinde kullandığı mahlasın kökeni ve anlamı hakkındaki görüşler için bk. Ekinci, 2004: 159-170.

6 “Hû” -sözlü gelenekte genellikle “hû” şeklinde- ve “gerçeklerin demi” ifadeleri Alevî sözlü

*Hû diyelim gerçeklerin demine
Gerçeklerin demi nurdan sayılır
On iki imam katarına uyanlar
Muhammed Ali'ye yârdan sayılır* (Ergun, 1956: 77).

Hatâyî'ye göre bütün varlığın nedeni, bütün yaratılış ve ilk olarak beliriş, oradan da vahdet-i vücud ve makamlar arasındaki ilişkiler, bu yolun kurucuları, hep birden kaynağını “Hû”dan alırlar. Hatâyî'ye göre her şeyin kökeni niyazdır. *Hû* ifadesinin açıklanması üzerine kurulu 12 dörtlükten oluşan manzumede ise şu ifadeler dikkati çekmektedir:

*Evvel Hû âbir Hû Allahu ekber
Şifât-ı zâtından doğdu bir güber
Muhammed Mustafa Şah İmam Hayder
Oldu ol gevberden ayan Hû deyu* (Ergun, 1956: 82).

Bir dörtlüğünü alıntılıdığımız bu şiirin bütünü, bir bakıma, Hatâyî şiirinde niyaz üslubunun neden belirleyici olduğunun da manifestosudur. Bir şair olarak onun bütün poetikasını niyaz üzerine kurulu olduğunun kaynaklarının anlaşılması bakımından, Alevî sözlü geleneğinde de yaygın biçimde icra edildiği görülen⁷ şu örneği dikkate almak yerinde olacaktır:

*Okumuşam dört kitabı
Âyet âyet ü harf be harf
Cümlesinden gürbüz erdir
Anınca illâllah Hû* (Ergun, 1956: 122).

Hatâyî'ye isnat edilen bu ve benzeri söylemlerin Alevî sözlü geleneği ve bu manzumelerin icra edildiği Cemlerdeki niyaz olgusunun belirleyici ve özetleyici örnekleri olduğu görülmektedir. Bu anlamda; inanca ve bu inanca bağlı tüm etkinliklerde, bütün ibadetlerin başı O'dur ve ona niyaz esastır. O'nsuz hiçbir şeyin olmayacağı düşüncesi bir başka örnekte, şöyle görülmektedir:

---

gelenğinde ve ritüellerinde niyazın önemli birer parçasıdır.

7 Bu dörtlüğün, Çubuk Havzası Alevî ocaklarına mensup topluluklarca gerçekleştirilen Cem ritüelleri içerisinde hiç değişime uğramamış halde, “tevhid” olarak icra edilmesi, Hatâyî ve sözlü gelenek arasındaki ilişki ve etkileşimleri yansıtmaları bakımından dikkat çekicidir. Bu konuda bk. Ersal, 2016: 339.

*Evvel ol Allah'ın adı söylenir
Cümle ibâdetin başıdır tevhd
Pîrim Şeyb Safî'den bizçe kalmıştır
Sofî kardeşlerin kanıdır tevhd (Ergun, 1956: 47)⁸*

Bu nedenle de varlığın bütünü ve kutsiyetin tamamı, O'nda gizlenmiş, özetlenmiştir. Hatâyî bu yüzden, O'na şükrederek, niyaz etmektedir:

*Lütf ü ehsan u kerem senden gelir bizden betâ
Ol genîmet kismetini kesmedin önden sona
Bu Heâ'i heste çün kapında durmuş bir gedâ
Çoh şükür der-gâhına, ya Reb, ilâhî, çoh şükür (Cavanşir-Necef, 2006: 430).*

Eğer ki içinde bulunduğu durumdan memnun değil ve bundan kurtulmak istiyorsa da niyaz, el kaldırıp dua etmek suretiyle, Hatâyî için yine bir çıkış yoludur:

*Şah Hatâyî'm nedir halin
Dua edip kaldır elin
Kesegör gıybette dilin
Cümlemiz yeksan dediler (Gölpınarlı, 2013: 126).*

Hatâyî'nin kuvvetli bir itikat ile bağlı olduğu yol, "Hakk yolu"dur. Bu yol uludur, kutludur ve bu yolda kurulan ulu dergâhtan ayrılmamak, bu dergâhta söylenenleri dinlemek icap eder:

*Allah bir Muhammed Hakk Tanrı birdir
Erenler üstünde balkır bir nurdur
Cennet-i Alâ'da bir dergâh vardır
Biz de ol dergâhtan ayrılmayalım*

.....
*Kaba saba olsun heman yük olsun
Arıdalm gönül evi pâk olsun
Şah Hatâyî'm nefesimiz Hakk olsun*

8 Bu dörtlüğün benzer şekilde, Diyarbakır Alevî ocaklarına mensup topluluklarca yürütülen Cemlerde Dedeler tarafından tevhd olarak icra edilmesi, Hatâyî ve sözlü gelenek arasındaki ilişki ve etkileşimleri yansıması bakımından dikkat çekicidir. Bu konuda bk. Yılmaz-Akın, 2016: 88-90.

Biş nefesimizden ayrılmayalım (Ergun, 1956: 62).
Kutlu ve "Hakk" olan bu yola yüz sürmek gerekmektedir:
Can Hatâyî bülbül intizar güle
Şah Muhammed Mehdi zübura gele
Düşmüşlerin elin tutup kaldıra
Hakk'a temenna edip yüzler sürelim (Aslanoğlu, 1992: 423).
Bu yolda gidenlere duaya, bu yoldan irayanlar ise bedduaya layıktır:
Muhammed Ali'yi candan sevenler
Yorulub yollarda kalmaz inşallah
İmamı Hasan'ın yüzün görenler
Hüseyn'den mahrum olmaz inşallah

.....
İmamı Mâsâ'dan gelen erenler
Can baş feda edüb cemler girenler
İmamı Rıza'ya zehir verenler
Dîvanda şefâat bulmaz inşallah (Ergun, 1956: 52).

O kadar ki; Hakk'a niyaz edilirken, kötülöklere edilen beddua da bir dua olarak algılanmaktadır:

Hakk'a kurbet bulasın ger diler isen ey azîz
Yâ Muhammed Mehdi-i sâhib zamân ile zûbur
Neslini kat eyle müşrikler ile kâfirlerin
Yâ İlâbî Mustafâ vü Murtezâ'nın hakkı için
Sen duâsın müstecâp et bu Hatâyî kemterin (Ergun, 1956: 160-161).

Göröldüğü gibi; Hak'tan, müşrik ve kâfirlerin neslinin yok olması için Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin sevdalısı olan Şah Hatâyî'nin dualarının kabulü istenmektedir. Bütün bunlar; *bû, şükür, illallah, tevbid* vb. gibi unsurların hep birlikte, niyazın birer parçası olarak Hatâyî şiirinin başlıca estetik dinamiklerini oluşturduğunu göstermektedir.

Öyle ki Hatâyî'ye göre insana lazım olan başlıca şeylerden biri niyazdır:

Dört şeydir vardır bir karındaşa lazım
Bir hayr, bir şer(iat), bir ibâdet bir niyâz (Ergun, 1956: 85).

İşte bu nedenle, Hak'ke'a daima yalvarmalıdır:
Şah Hatâyî'm Hak'ke'a yalvar
Sendiğim Ali'dir server
Sorarlarsa biz'i erler
Gelürem divandan beru (Ergun, 1956: 124).
Bazen de ululara niyaz vardır:
Derdimend Hatâyî eder niyâzı
Ulu Pir katardan ayırmaız biz'i
Bu mahşer günüdür isterim siz'i
Muhammed önünce car Hacı Bektaş (Gölpınarlı, 2013: 110).

Bu anlamda onun şiiri, tıpkı aşağıda örnekten de anlaşılacağı üzere, bütünüyle niyaz estetiğiyle örülmüştür:

Elim alub bu dergâba
Getürenin demine bu
İki gönül birliğine
Yetürenin demine bu

Arı eyle gönül şebrin
Hâk olub pâyine sürün
Görüp bir kardeşde sırrın
Sır edenin demine bu

Kırmızı giymiş donunu
Hak'ke'a döndürmüş yönünü
Gönülden kibr ü kinini
Güderenin demine bu

Güzeldir Ali'nin sesi
Siler gönüllerden pası
Ehl-i târikat nefesi
Bütirenin demine bu

Hatâyî'nin dimeğini
Zâyi etme emeğini
Döküp maln, yemeğini
Yedirenin demine bu (Ergun, 1956: 121-122).

2. Hatâyî'nin Günahlarının Affı ve Bağışlanma İsteği Bağlamında Niyaz: “Bağışla”, “Tövbe Estağfirullah”, “Mürvet” ve “Medet”

Daha önce de belirttiğimiz gibi Hatâyî'nin mahlası “hata ettim” anlamına gelmektedir ve Hatâyî'nin şiirlerinin önemli bir kısmında niyaz bir tövbe aracı, bağışlanma ve mürüvvet isteği olarak karşımıza çıkmaktadır. Şiirlerde kendini “fakir”, “günahkâr”, “kemter” bir “kul” olarak tanımlayan Hatâyî'nin eserlerinde, bağışlanma isteği bildirgesi birçok örnekte bu şekilde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Mesnevi’de, eseri kuşatan bir bağışlanma isteği, niyaz estetiği ön plandadır:

.....

*Kıl bâkî meni fenâ yüzünden
Sen Hâksen ü men hatâ yüzünden
Sen kân-ı müriüvvet ü atâsın
Bağışla Hatâyî'nin hatâsın
Yağar daim yere gökten yağışlar
Hatâ kullar kılur sultan bağışlar* (Aslanoğlu, 1992: 156).

Bu bağışlanma isteğinin bütün şiiri kuşattığı örneklerin sayısı oldukça fazladır. Bunlardan birine burada örnek olarak yer verilebilir:

*Hatâ etdim Hudâ için bağışla
Muhammed Mustafâ için bağışla

Safî nesli Cüneyd ü Hayderoğlu
Alîyye'l Murtezâ için bağışla

Hasan ıskı ile meydâna girdim
Hüseyn-i Kerbelâ için bağışla

İmam Zeynel İbâ Bakır ü Câ'ler
İmam Kâzım Rızâ için bağışla

Severem Şah Takî vü hem Nakî'yi
Hasan Asker livâ için bağışla

İmam Mebdî eşîğinde kul olam
Ol eşikte velâ için bağışla*

*İmam Mehdi eşiğinde kul olam
Ol eşikte velâ için bağışla*

*On'ki imam nur olabdur Hatâyî
Ki ol nûr-ı Huda için bağışla* (Aslanoğlu, 1992: 253).

Örneklerin de işaret ettiği gibi, bağışlanma isteği, Hatâyî'nin benimsediği yolun kutsalları/uluları aracılığıyla dillendirilmekte ve niyaz üslubu, şiirdeki temel estetik dinamik olarak belirlemektedir. “Bağışla” redifli bu şiire benzeyen, fakat dörtlükler halindeki örneği şöyle sona ermektedir:

*Hatâyî çağırır aman Enelbak
Münkir kullarından uzak sın uzak
Sen ganisin senden gayrı kımsem yok
Hatâ ettim günâbımı bağışla* (Ergun, 1956: 44).

Bağışlanma isteğinin ve bu anlamda niyaz üslubunun “bağışla” aracılığıyla ifadesinin çeşitli örneklerini “Anadolu Hatâyîsi” olarak icra edilen manzumeler üzerinden de takip etmek mümkündür. Bu doğrultuda, bir Anadolu Hatâyîsi şu ifadeleri içermektedir:

*Talib olmaz irehbersiz babasız
Harman mı savrulur yelsiz yabasız
Kul hatasız olmaz hata tövbesiz
Hatâ ettim günâbımı bağışla*

.....

*Cümle biten çiçeklerin hakkı için
On iki ma'sum-i pâkın hakkı için
Sen ganisin ganiliğin hakkı için
Hatâ ettim günâbımı bağışla*

*Hatâyî çağırır aman Enelbak
Münkir kullarından uzak sın uzak
Sen ganisin senden (g)ayrı kımsem yok
Hatâ ettim günâbımı bağışla* (Aslanoğlu, 1992: 341-342).

Dehnâme’de geçen örnekte ise bağışlanma isteği şöyle ifade edilmiştir:

*Bu vech ile bâlim itdim ilâm
Şehlerden olur gedaya in’am
Gökten yer üzre yağar yağışlar
Kullar günâh itse Şah bağışlar* (Aslanoğlu, 1992: 190).

Hatâyî, günahlarından duyduğu rahatsızlık nedeniyle de şöyle tövbe etmektedir:

*Men özümü saña yakın eyledim
Lutfuñdan ne gelse eyvallâb dedim
İşiginde çok günâhlar eyledüm
Tevbe günâhıma estağfirullâb*

.....

*Hatâyî’yem secde kılaram cânđan
Zîrâ ki oldı baş başa cânâ cân
Dîvân-ı ‘Alî’dir cânlar bu dîvân
Tevbe günâhıma estağfirullâb* (Köksal, 2012: 68-69).

Hatâyî, tövbe ettiği ve bağışlanmasını istediği günahlarından rahatsızdır. Şiirlerindeki sürekli tekrar eden “mürüvvet/mürvet isteği” ve bunun için de kutsallara yakarması, niyazda bulunması da bununla ilgilidir. Hatâyî, bu amaçla, sık sık erenlere sığınmaktadır. “Derdimend Hatâyî”nin Erenlerden mürvet isteği bir şiirde şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

*Aman bey erenler müriüvvet sizden
Öksüzem garibem ihsana geldim
Bu yetim halime merhamet eylen
Ağlayu ağlayu meydana geldim*

.....

*Muhammed Alî’nin kullarındanım
Âli Aba nesl-i Hayderindenim
İmam-ı Ca’fer’in mezhebindenim
Derdimend Hatâyî ihsana geldim* (Aslanoğlu, 1992: 437).

Halini arz ederken de yine erenlere, mürvet isteğiyle şöyle niyaz etmektedir:

*Şah Hatâyî'm arz edeyim hâlimi
Harc edeyim elde olan varımı
Süre süre Şâb'a gidem yüzümü
Mürvet kabul eyle geldim erenler* (Ergun, 1956: 72).

Mürvet isteğine bir başka örnek ise şöyledir:

*Çok günahlar vardır bende
İki elim kızıl kanda
Meded Mürvet kerem sende
Şah sana mürvede geldim*

.....

*Hatâyî güven köşküne
Yardım eylerler düşküne
Güzel Muhammed aşkına
Şah sana mürvete geldim* (Aslanoğlu, 1992: 404).

Bu mürvet isteği çok sayıda şiirin ana söylemi ve estetik dinamiğidir. Bir başka örnekte şöyle mürvet dilenir:

*Mürvet deyeni öldürmezler
Mürvet ey erenler mürvet
Eksikliğim aldım ele
Mürvet ey erenler mürvet*

*Bunda nefes öldürmezler
Yezidleri güldürmezler
Mürvet deyeni üzmezler
Mürvet ey erenler mürvet*

*Şâhadır gevherim kâim
Kan ile yumazlar kâim
Katardan ayırman meni
Mürvet ey erenler mürvet*

.....

Hatâyî'm der Şam'a geldim
Şamenize yana geldim
Bin kan ettim ceme geldim
Mürvet ey erenler mürvet (Aslanoğlu, 1992: 414).

Görüldüğü gibi, elinin kanını cemde yıkama, yaptıklarına tövbe ve günahlarından arınma isteğiyle Hatâyî erenlere sığınmaktadır. Bu durum, onun şiirinde niyazın estetik bir üslup olarak belirleyici olmasının temel dinamiği olarak düşünülebilir. Tarihi şahsiyeti ve bu kapsamdaki günahları, bu günahları ve hatalı davranışları aslında asla onaylamayan yoluna karşı iç huzursuzluğu, bütün bu şiirlerin bir yakarma ve niyaz, “günah çıkarma” ve bağışlanma isteği üslubuyla söylenmesine yol açmış olmalıdır. Bu aynı zamanda, kendisinden sonra gelecek olanlara, “nasıl mürvet isteneceğinin” öğretilmesinin ritüel bütünlüğünde kalıplaşması şeklinde de yorumlanabilir. Hatâyî şiirinin didaktik ve lirik bütünlüğünün yansımaları böylece, söz konusu örneklemede de, kendini bir kez daha göstermiş olmaktadır.

Hatâyî'nin kutsala sığınarak günahlarından arınma isteğinin şiirindeki bir başka söylemsel yansıması ise “medet” olarak dikkat çekmektedir. Onun pek çok şiirindeki bu yardım dileğini örneklemesi bakımından bir manzumede geçen şu parçalar aktarılabilir:

Arza yazdım sana ey şâh-ı hubânım meded
Arz-ı bâlîm sen bilürsün din ü imânım meded

.....

Bu Hatâyî'nin günâbın sen getürme yüzüne
Şâh-ı Merdan Şir-i Yezdan sırr-ı Süphân'ım meded (Aslanoğlu, 1992: 258).⁹

Hatâyî'nin şiirinden kastı, bağışlanma isteği, hatalarının affıdır ve bunun için daima Hakk'a niyaz etmektedir. Kendini “hatalı”, “günahkâr”, “kemter” bir kul olarak gören Hatâyî, bütün eserlerinde bunu ön plana çıkarmakta ve niyazda bulunarak, bağışlanma isteğini şiiriyle dillendirmektedir. Bu anlamda, bütün inanç sistemlerinin

9 “Meded” şeklindeki bu yakarışların örnekleri oldukça fazladır. (Bir örneği için bk. Aslanoğlu, 1992: 259.) Yine, 41 dörtlükten oluşan ve tamamen niyaz üzerine kurulu olan bir başka şiirinde de Hatâyî yine, her dörtlüğün sonunda; *Medet Allah ya Muhammed ya Ali* der. Bk. Aslanoğlu, 1992: 466-471.

başlıca ibadet biçimlerinden birinin dua ve yakarma olduğu, Hatâyî'nin şiirinin de yakarış ve niyaz üzerine temellendiği dikkate alındığında, Hatâyî'nin şiirini adeta bir ibadet aracı olarak değerlendirdiği söylenebilir. Bu anlamda Hatâyî, şiiri bir ibadet ve niyaz aracı olarak kabul etmiştir denilebilir. Böylece de Hatâyî'nin şiir evreni, onun benimsediği inanç dünyasının da bir yansıması olarak belirmektedir.¹⁰ Nitekim, Alevîlik ritüelleri içerisinde de hatalı talibin bağışlanma isteğiyle öncelikli olarak tövbe etmesi söz konusudur. Erenlerin “naza çekmesi” sonucu “mürvete gelen” talip için şahitler huzurunda mürvet istenmekte ve eğer “erenlerce” medet olunursa, talip hatadan arın(dırıl)maktadır. Bu anlamda, daha önce de “yol”da var olduğu ve çeşitli dönem ve bağlamlarda düzenlediği fakat Hatâyî'nin Erdebil dergâhında sistematik bir şekilde tertiplendiği kabul edilen erkânlara¹¹ ait çeşitli olgularla bu olguların bütünleştiği bir alan olarak Hatâyî'nin şiiri ve gelenek arasındaki kuvvetli bağın kaynağı, kendini bir kere daha göstermiş olmaktadır.¹²

3. Muhabbete Aşk Olsun: Hatâyî Şiirinde Bir Niyaz Biçimi Olarak Aşk ve Muhabbet

Hatâyî'de niyazın dikkat çekici diğer bir boyutunu da “muhabbet” ve “aşk” temsil etmektedir. Öyle ki Hatâyî, muhabbetten geçenin Hakk'tan da geçeceğini söylemektedir:

*Mahabbetten bâsıl oldu Muhammed
Ali'ye verildi cümle velâyet
On iki imâmın erkâm şefâat
Mahabbetten geçen Hakk'dan da geçer* (Ergun, 1956: 70).

Bu anlamda onun için muhabbet çok önemlidir ve ondan geri birçok şey, muhabbet için yalnızca birer aracıdır:

---

10 Hatâyî'nin inanç dünyası hakkında bk. Ekinci, 2010: 89-193.

11 Şah İsmail ve Erdebil Dergâhı'nın Alevi inanç sisteminin tarihi gelişimi içerisindeki yeri hakkında bk. Taşğın, 2014: 11-18; Ersal, 2016: 78-82.

12 Hatâyî'ye atfedilen “bağışla”, “medet” ve “mürvet/mürüvvet” redifi manzumelerin Alevî sözlü geleneğinin başlıca icra ortamı olan Cem ritüelleri içerisinde ve diğer muhabbet meclislerinde sıklıkla icra edildiği görülmektedir. Bazen de Hatâyî'nin bizzat kendinden himmet istenerek onun yardımına sığınıldığı dikkati çekmektedir. Bu doğrultudaki başlıca örnekler için bk. Yıldırım, 2006: 81-82, 109-111; Ersal-Ersöz, 2013: 76; Ersal, 2016: 275-276; 466-469.

*Muhabbet bağında bir gül açıldı
Bir derdim var bin dermana değişmem
Yüküm lâl-i gevber mercan saçarım
Bir derdim var bin dermana değişmem*

*Cemi kuşlar dile gelir yazım der
Gövel turnam Şam'a gelir güzüm der
Benim yarelerim tuzum tuzum der
Bir derdim var bir dermana değişmem*

*Garip bülbül gönlüm eğler ses ile
Nicerin ömrü gitmiş yas ile
Arayıp bulduğum pür beves ile
Bir derdim var bin dermana değişmem*

*Mende eyder niyazım var özüne
Güzel pîr ayubum urma yüzüme
Yarelerim boş görünür gözüme
Bir derdim var bin dermana değişmem*

*Şah Hatâyî'm muhabbete bakarım
Men doluyum men dolana akarım
Güzel pîrim bir dert vermiş çekerim
Bir derdim var bin dermana değişmem (Aslanoğlu, 1992: 474-475).*

Görüldüğü gibi; “muhabbet bağında açılan gül”, “bütün kuşlar”, “dile gelen bülbüller”, hep birlikte niyaz etmektedir. Hatâyî'nin “bin dermana değişmeyeceği”, uzun arayışlar sonucunda “bulduğu” bir derdi vardır ve bu nedenle de kendi “yaraları”, gözüne hoş görünmektedir. O, yaralıyken bile niyaz etmekte, gerekirse yaraları dile gelerek “tuzum” diyerek çağırırsa bile, bu dahi onun için bir niyaz niteliği taşımaktadır. Yeter ki ayıbı, günahı yüzüne vurulmasın ve niyazı kabul olunsun diye Hatâyî, bütün mevcudatıyla niyazda bulunmaktadır. “Aşk olsun” niyazı üzerine kurulu manzumeden aktarabileceğimiz şu parçayı da bu muhabbetin ve niyazın yansımaları şeklinde değerlendirmek mümkündür:

*Vücdum şehrîn seyr edip gezerim
Dîdar ile muhabbete aşk olsun
Heman bir nesnede kaldı nazarım
Dîdâr ile mahabbete aşk olsun (Ergun, 1956: 67).*

Öte yandan “muhabbet”, çalışmanın devamında ele alınacak olan Hakk, Muhammed ve Ali üçlemesi bağlamında da bir bütün halinde ve güçlü bir şekilde kendini şöyle göstermektedir:

Mahabbettir Lâilâbe illâllah
Mahabbettir Muhammed Resûlullah
Mahabbettir Ali-yi veliyyullah
Uçü de ma'nâda birdir mahabbet (Ergun, 1956: 80).

Muhammed ve Ali'den Kurulu bu yoldan kaçana ise şöyle lanet edilmektedir:

Muhammed Ali'den kurulu yoldur
Ervel rehberinden kaçana lâ'net
Ervel ikrar verüp sonra dönene
Yapıştığı elden kaçana lâ'net

.....

Hatâyî'm der bir veliyim yolıyla
Sultânın sobbeti her dem kulıyla
Gönülde kâibr olub soğuk dil ile
Özün muhabbetten seçene lâ'net (Ergun, 1956: 81).

Böylece, Hatâyî'nin şiirlerinde muhabbet ve niyazın bütünleşerek estetik bir değer şeklinde, Hatâyî şiirinin temel dinamiklerini oluşturması, tekraren belirmiş olmaktadır.

4. Hatâyî Şiirinde Niyaz Estetiğinin Sacayağı: Hakk-Muhammed-Ali

Hatâyî'ye isnad edilen gazel, kaside, murabba', tercî-i bend, müseddes, rubâî, kıt'a, müstezad, tuyuğ, koşma, varsağı, mesnevi şeklindeki çok sayıda şiirde niyaz ve yakarışın bazen doğrudan Hz. Allah/Hakk/İlah'a, bazen Hz. Ali'ye, bazen de Hz. Muhammed/Mustafa'ya yöneldiği görülmektedir.¹³ Onun inanç ve şiir evreninde yürünecek dil, söylenecek şeyi zikredecek dil, bunlardır:

İbtidâdan yol sorarsan
Yol Muhammed Ali'nindir

13 Allah/Hakk, Muhammed/Mustafa ve Ali kavramlarının Hatâyî'nin şiirinde işlendiği başlıca örnekler ve Hatâyî'de Ali tasavvuru için bk. Aslanoğlu, 1992: 272, 273, 274, 304-305, 353; Sarıkaya, 2004: 264-276; Cavanşir-Necef, 2006: 167-168, 184-187, 194, 206, 217, 219-220, 231-232, 419-421, 429-430.

Yetmiş iki dil sorarsan

Dil Muhammed Ali'nindir (Ergun, 1956: 117).

Onun sığındığı, Hakk'a götüren iki isim olarak Muhammed ve Ali, bir başka şiirde şöyle tanımlanmaktadır:

Hatâyî'm der rahm etmezem yalana

Özün teslim eder kendi gelene

Ay Ali'dir gün Muhammed bilene

Bak nazır eyle de bemen ârif ol (Aslanoğlu, 1992: 356).

Hatâyî'nin şiirinde Muhammed ve Ali, Hakk'ın bir yansıması olarak, onunla bir bütün olarak belirlemektedir. Niyazda çağrılan, "kurulu bir fak" olarak tanımlanan dünyadaki kötülüklerden sığınacak olan, Hakk'a ulaşmanın yolu, Muhammed ve Ali'dir:

Gelsin Muhammed'im gelsin

Düşmüşlerin elin alsın

Cânım Hakk'a kurban olsun

Muhammed Ali aşkına.

.....

Bu dünya kurulu faktır

Gerçeklere sözüm yoktur

Allah bir Muhammed Hak'tır

On iki imam aşkıma (Ergun, 1956: 96-97).

Hatâyî'nin şiirinde anlattığı bu "yol"u kuranlar, kâinatın aynası olanlar, inayet kılması beklenen, zikri kılınan, niyaz edilen, Hakk'a ulaşan niyazın iki baş aracı, *Din serveri Hakk Muhammed Ali* şeklinde tanımlanan (Aslanoğlu, 1992: 422) Hz. Muhammed ve Hz. Ali'dir ve Hatâyî'nin sığınacağı yer, daima onlardır:

Kamu kulunun ümîdgâhı

Dünyâ ile ukbî padîşahı

Biçâre Hatâyî'nin penâhı

Allah ü Muhammed ü Ali'dir (Ergun, 1956: 186).

Onların üçü de nurdur ve birdir:

*Hakk Mubammed Ali üçü de nurdur
Birini almasan üçü de birdir
Onların koyduğu bir doğru yoldur
Danıştı Muhammed böyle der Ali (Aslanoğlu, 1992: 352).*

O, işte bu nedenle, daima *Hakk-Muhammed-Ali* demiştir:

*Hakk Mubammed Ali dedim
On iki imam aşkına
Yeşil elden kevsir içtim
On iki imam aşkına (Aslanoğlu, 1992: 503).*

Mezhebini soranlara, yine aynı şekilde cevap verir:

*Sofî mezhebimin nesin sorarsın
Biz Muhammed Ali diyenlerdeniz
Gözlüye gizli yok ya sen ne dersin
Biz Muhammed Ali diyenlerdeniz*

.....

*Şah Hatâyî'm eydür Mubammed Ali
Anlardan öğrendik erkâm yolu
Ali Muhammed'dir Muhammed Ali
Biz Muhammed Ali diyenlerdeniz (Ergun, 1956: 88-89).*

Tüm mevcudatın yarattığı, kandilde yanan bu nur, onların nurudur:

*Hakk Mubammed Ali kandilde yanar
Hasan Hüseyin'in sırrını sınar
Cennet-i âlâda göverip biter
Destur verdi sana gel yanal elma (Aslanoğlu, 1992: 455).*

Bu nur aynı zamanda, bir sırdır:

*Değmeler eremez çetindir bu sır
Medet Allah ya Muhammed ya Ali
Yerden gökten ağır kandildeki nur
Medet Allah ya Muhammed ya Ali (Aslanoğlu, 1992: 466).*

Bu sır aynı zamanda, “insan olma”nın da sırrıdır:

*Olmağ dilesen işin mülayim
Olgul Ali'nin işine kaim
Kim ehl-i Hak'm dilinde daim
Allah ü Muhammed ü Ali'dir*

*Ol sırr-ı vilâyet ü kerâmet
Sâbib-, hüner ü dürr ü vilayet
Hakk'ı sevene kıta himayet
Allah ü Muhammed ü Ali'dir*

*Ger diler isen olasın âdem
Halk içre sözün ola mükerrem
Yâd et ki dua-yı ism-i Â'zam
Allah ü Muhammed ü Ali'dir (Aslanoğlu, 1992: 164).*

İnsan olmak isteyen niyaz etmeli, Hakk'a sığınmalıdır ve Hakk'a niyaz etmek demek, Muhammed ve Ali'ye niyazdan varılıp ulaşılan bir yoldur. Eğer gerektiği gibi olunmazsa, Allah'ın hışmı, yine bu üçü üzerinden gerçekleşecektir:

*Her kîm rehber buyruğunu tutmazsa
Pîre varıp rızasına yetmezse
Sır içinde sırrı kabul etmezse
Hakk Muhammed Ali eder hışmullah (Aslanoğlu, 1992: 462).*

Hatâyi'nin şüirlerinde niyaz bağlamında dikkati çeken en önemli olgu, işte bu *Hakk-Muhammed-Ali* üçlemesidir. Bu nedenle de çalışmanın bu kısmında, Hatâyi'nin şüirlerindeki niyaz estetiğinin bu üçleme bağlamındaki çözümlemesini yapmak gerekmektedir. Bu doğrultuda, ilk olarak, Türk tasavvuf kültüründe ve özellikle de Alevilikte, *Hakk-Muhammed-Ali*'nin karşılık geldiği anlam alanı üzerinde durulmalıdır. “Levlâke levlâk lemâ halektü’leflâk” ve “lahmike lahmî” hükümlerince ve Hakk'ın isteğince, varlık ve yaratılışa ait her şey, Muhammed ve Ali'nin nurundan meydana gelmiştir ve bu anlamda mevcudat bir bütün olarak kaynağını *Hakk-Muhammed-Ali*'den almıştır. Burada, devir nazariyesi bağlantısı üzerinden, *Hakk-Muhammed-Ali* üçlemesinde bütünleşen bir vahdet-i vücud ve bu kapsamda da varlık felsefesinin yansımaları dikkati çekmektedir. Buna göre gizli bir hazine olan, bütün yüce sıfatlara sahip olarak her şeyin yaratıcısı, hâkimi olan, her şeye gücü yeten, hakikatin kendisi

olan yaratıcı, “Hakk” bilinmek istediği için, “âlem-i manâ”dan “âlem-i suret”e çıkarak belli mertebelerde tecelli etmiştir. Bu tecelli mertebeleri sırasıyla Hz. Muhammed’in ve Hz. Ali’nin nurlarıdır. İnsanlara yol gösteren, dini tebliğ eden ve öğreten Hz. Muhammed’dir ve O, nübüvvet vasfını taşır. Hz. Ali ise velâyet vasfıyla kâmil insan makamındadır. İnsanların manevî terbiyelerini tamamlamaları için onlara örnek olur. Böylece, birden ikiye, ikiden üçe ulaşan ve oradan yine teke vasıl olan bir tecelli güzergâhı söz konusudur ve bu anlamda Hakk-Muhammed-Ali, birbirinden ayrılmaz bir yolun, bu yolu şekillendiren bütünüün parçalarıdır.¹⁴ Söz konusu anlayış, Hatâyî’nin bir şiirinde şöyle belirmektedir:

*Gönülleri şâd eyleyen
Hakk bir Muhammed Ali’dir
Bu yolda irşâd eyleyen
Hakk bir Muhammed Ali’dir*

*Gönüle gevher ekenler
Ehl-i Hakk özün dökkenler
Mîzân terâzu çekenler
Hakk bir Muhammed Ali’dir*

*Biçildi hütle-i kâsbi
Cümle âlemin eyisi
Gazîlerin sermâyesi
Hakk bir Muhammed Ali’dir*

*Terâzûsun beng eyleyen
Dört kapuyu deng eyleyen
Küffâr ile ceng eyleyen
Hakk bir Muhammed Ali’dir*

*Balık kursağında yatan
Oynayub birkatı üten
Gemi gark olduğa tutan
Hakk bir Muhammed Ali’dir*

*Ak deveye binüb giden
Gülzârından yedüb giden*

---

14 Bu konuda bk. Sarıkaya, 2013: 37-39.

*Kırklar ile sobbet eden
Hakk bir Muhammed Ali'dir*

*Hatâyî'm der efendimiz
Hem pîrimiz üstâdımız
Heman bizim murâdımız
Hakk bir Muhammed Ali'dir (Ergun, 1956: 115-116).¹⁵*

Hatâyî'nin birçok şiirinde niyazın, bu üçleme nezdindeki birlik ve bütünlük üzerinden dillendirildiği görülmektedir. Bu nitelikteki bir manzumenin ilk iki ve son dördlüğü şu şekildedir:

*Günahım çok ama ümidim sensin
Allah medet yâ Muhammed yâ Ali
Günaha kalmayan cömert ganisin
Allah medet yâ Muhammed yâ Ali*

*Sensin mü'minlerin desdi damanı
Yalvarınca sen basmazsın amanı
Mürvet sana derim hey kerem-kânı
Allah medet yâ Muhammed yâ Ali*

.....

*Andan kırk pâre buldular şemleyi
İrahmete kandırdılar cümleyi
Hatâyî'nin yâresini emleyi
Allah medet yâ Muhammed yâ Ali (Aslanoğlu, 1992: 348-352).*

Toplam otuz altı dördlükten oluşan ve bütününde niyaz estetiği üzerine kurulu olan bu manzume, Hatâyî'de niyaz ve bu niyazda Hakk, Muhammed ve Ali üçlemesinin yerini göstermesi bakımından önemlidir. Hatâyî'nin daha pek çok şiiri, tıpkı aşağıda aktaracağımız örnekte görüleceği gibi, bütünüyle niyaz estetiğiyle şekillenmiştir. Hatâyî'nin şiirinde niyazın, yakarışın, mürüvvet isteğinin, bağışlanma dileğinin yöneldiği ana unsur ağırlıklı olarak, işte bu *Hakk-Muhammed-Ali* bütünlüğüdür. Bu

15 Hakk-Muhammed-Ali düşüncesinin yansıması niteliğindeki çok sayıda manzumeye, Alevî sözlü geleneği içerisinde ve özellikle de âşık/zâkirlerin icralarında rastlamak mümkündür. Bu durumun yansıması niteliğindeki bir örnek için bk. Ersal, 2016: 370-371.

bütünlüğün yansıması olarak Hatâyî'ye atfedilen ve Cemlerde de icra edildiği bilinen şu manzume dikkat çekicidir:

*Men dabi nesne bilmezem
Allah bir Muhammed Ali
Özüm gurbete salmazam
Allah bir Muhammed Ali*

*Anlar birdir bir olubdur
Yerden göğe nûr olubdur
Dört köşede sırr olubdur
Allah bir Muhammed Ali*

*Mü'min müslim etek tutar
Bir gönülde mekân tutar
Hâ deyicek gelür yeter
Allah bir Muhammed Ali*

*İki yavru var yuvada
Muallâk döner havada
Dağda deryâda ovada
Allah bir Muhammed Ali*

*Bindikleri burakdürür
Yaktıkları çirakdürür
Yerden göğe direkdürür
Allah bir Muhammed Ali*

*Anlar bir kulağuz işler
Her dem doğru yola başlar
Üçler beşler ile işler
Allah bir Muhammed Ali*

*Hatâyî bu yolda serdir
Serin verenler de erdir
Ayda sırdır günde nurdur
Allah bir Muhammed Ali (Ergun, 1956: 105-106).*

Bütün bu örnekler dikkatle ve bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Hatâyî'nin “insana lazım olan dört şey”den biri olarak belirlediği ve şürinin özünü oluşturan niyazın, Alevî inanç ve ibadet sistemi içerisinde de ön plana çıkan başlıca unsurlar arasında yer aldığı anlaşılmaktadır.¹⁶ Nitekim Alevî inanç sisteminin, öğretilerinin ve ritüellerinin ana icra bağlamı olan Cemlerde bütün hizmetlerin “niyaz” düzleminde gerçekleştirildiği, bu niyazın ise her hizmetin kendine özgü yapısı ve buna uygun manzum parçalar eşliğinde icra edildiği görülmektedir.¹⁷ Söz konusu manzum parçalara her ne isim verilmiş olursa olunsun, bunların hem birer “niyaz” aracı, hem de birer niyaz biçimi olduğu açıktır. Dolayısıyla da Hatâyî'ye isnat edilen şüirlerle bu şüirlerin icra bağlamlarındaki görünümünün bütününde niyaz olgusu ve estetiği, belirgin ve bütünleşmiş halde ön plana çıkmaktadır.

Sonuç

Tarihi kişiliğinin yanında Türk edebiyatında da güçlü bir şahsiyet olarak Şah İsmail Safevî (Hatâyî)'nin şüirlerindeki kuvvetli lirik ve didaktik üslup, bu şürin temel söylem ve estetik nitelikleri, bu şüirlerin Türk sözlü geleneği, Türk tasavvuf kültürü ve özellikle de Alevîlik inancı ve ritüelleriyle burada icra edilen manzumeler üzerinde büyük bir tesirinin bulunmasına yol açmıştır. Alevi sözlü geleneğinin ana icra bağlamı olan Cem ritüelleri ile Cem ritüelleri dışındaki “muhabbet” bağlamlarında Hatâyî'nin deyişlerinin çeşitli biçimlerde, bazen farklı bazen de benzer şekilde, hemen hemen bütün yörelerde ve ocaklarda, yaygın olarak icra edilmesi de bu durumun başlıca yansımasıdır.

Güçlü bir inanca sahip olunmadan ve neyin nerden istenileceğini bilmeden “başvurmak”, “çağırarak”, “yalvarmak”, “yakarmak”, “dua etmek”, kısaca niyazda bulunmak da söz konusu olamayacaktır. Hatâyî, Türk tasavvuf kültürünün ve felsefesinin önemli temsilcilerinden biri olarak neyi, nereden, nasıl isteyeceğini bilen bir şahsiyettir. Temsil ettiği düşünce sistemine olan sarsılmaz inancı ve güvenci,

16 Alevîlikte “niyaz ve secde” hakkında bk. Çağlayan, 2001: 1-5.

17 Öyle ki, bu hizmetlerden biri “Naz Niyaz Hizmeti”dir ve bu hizmet içerisinde de Hatâyî'nin etkileri açıkça görülmektedir. Bu konuda bk. Ersal, 2016: 303-309. Yine, Alevî inanç sisteminin ve Cemlerin başlıca ibadet bağlamlarından biri olan semahlarda niyaz, niyazlarda ise Hatâyî'nin etkisi belirgin biçimde ön plana çıkmaktadır. Bu doğrultuda “Kerbela Semahı”, Hatâyî ve niyaz bağlamında çarpıcı bir örnek olarak değerlendirilebilir. Bu semahta icra edilen nefeslerin her dörtlüğünün arasında okunan bölüm “şahlama” adını almakta ve nefesin sonunda; *Niyaz eden Hak yanında tanıktır/Niyaz etmeyen yayı sınıktır/Şah Hatâyî'm Mevlâsına konuktur/Doğrulun bacalar eylen niyazı* denildikten sonra niyaz tamamlanmış olmaktadır. Bu konuda bk. Ersal, 353-358.

Hatâyî'nin şiirlerine de doğrudan yansımıştır ve bu anlamda Hatâyî'nin şiirini besleyen temel dinamiklerden biri olan niyaz, onun inanç ve itikadının, tarihî ve edebî şahsiyetinin hem ana şekillendiricisi, hem bir kaynağı ve hem de bir yansıması olmuştur. Bu anlamda Hatâyî, yaşamı boyunca seferleri ve şiirleri aracılığıyla yaymaya çalıştığı, "Hak yol" olarak adlandırdığı düşüncelerini bu şiirlerde, büyük ölçüde niyaz üslubuyla yoğurarak aktarmıştır. Bu üslup, şiirlerin arka planındaki, bu şiirleri besleyen, Hatâyî'nin kendine özgü edebî kişiliğini, söylem özelliklerini ve estetik düzeyini belirleyen temel dinamiklerden biridir. Hatâyî'nin şiirini meydana getiren ana estetik dinamik olarak niyazın hem bu şiirin estetik ve söylemsel özelliklerinin oluşumunda, hem de sözlü gelenek üzerindeki etkisinin genişliğinde, belirgin katkılarının olduğu aşikârdır.

Tasavvufun başlıca konusu insan, başlıca amacı ise insanın olgunlaşmasıdır. Hatâyî'nin şiirindeki temel estetik dinamik olarak dikkat çeken bu niyaz üslubu, suç ve günahlarından Allah'a sığınarak insan-ı kâmil olmayı amaçlayan ve öğütleyen bir tarihî-edebî şahsiyet örneğinde, Türk tasavvuf şiirinin ve özellikle de Alevî-Bektaşî şiirinin başlıca konularını ve hususiyetlerini ortaya koyması bakımından da önemlidir. Açık biçimde görülebilen odur ki Hatâyî, manâ âleminin ve bâtın ilminin zâhirî yansıması niteliğindeki şiirlerinin önemli bir bölümünde Hakk'a, Hz. Muhammed'e ve Hz. Ali'ye niyaz etmiştir. 37 yıllık yaşamına sığdırdığı tarihi mücadelelerinin yanında, bir şiir külliyatı oluşturacak nitelik ve nicelikte edebî eseri de şekillendirdiği bilinen Hatâyî'nin ismi ile müsemma olan niyaz üslubu ile bu üslubun karşılıklı etkileşim içinde bulunduğu başlıca kaynaklarla olan ilişkilerinin ayrıntılı biçimde belirlenebilmesi için, bu doğrultuda gerçekleştirilecek yeni çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

- AĞAVERDİ, Halil (2004). "Hatayı Şiirinin Arşetipleri.". *Birinci Uluslararası Şah İsmail Hatai Sempozyumu Bildirileri*, Haz. Gülağ Öz, Ankara: Hüseyin Gazi Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları, 147-150.
- AKIN, Bülent (2016). *Zâkirlik Geleniğinin Değişen Yaratım ve İcra Ortamı. Zâkirlikten Aşıklığa Aşık Niyazi*, Ankara: Barış Kitap.
- AMANOĞLU, E. (2004). "Şah Hatai Şiirinde Hacı Bektaş Veli Etkileri". *Birinci Uluslararası Şah İsmail Hatai Sempozyumu Bildirileri*, Haz. Gülağ Öz, Ankara: Hüseyin Gazi Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları, 28-35.
- ASLANOĞLU, İbrahim (1992). *Şah İsmail Hatayî (Divan, Debnâme, Nasihatnâme ve Anadolu Hatayîleri*. İstanbul: Der Yayınları.
- BİRDOĞAN, Nejat (2001). *Şah İsmail Hatai. Yaşamı ve Yapıtları*. İstanbul: Kaynak Yayınları (2. Basım).
- BUZERİ, Hüseyin-Davod R. (2004). "Şah İsmail ve Onun Şiirlerine Bir Bakış.". *Birinci Uluslararası Şah İsmail Hatai Sempozyumu Bildirileri*, Haz. Gülağ Öz, Ankara: Hüseyin Gazi Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları, 68-77.
- CAVANŞİR, Babek-Ekber, N. Nefes (Yay. Haz.) (2006). *Şah İsmail Hatâ'i Külliyyatı. Türkçe Divanı, Nâsibat-name, Deb-name, Tınyuğlar, Koşmalar, Geraylılar, Varsağlar ve Bayatılar*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- ÇAĞLAYAN, Alper (2001). "Alevilikte Niyâz ya da Secde.". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 18, 1-5
- EKİNCİ, Mustafa (2004). "Şah İsmail'in Mahlası 'Hatai' Kelimesinin Etimolojisi.". *Harran Ü. İlahiyet Fakültesi Dergisi*, S. 13, 159-170.
- EKİNCİ, Mustafa (2010). *Şah İsmail ve İnanç Dünyası*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- ERGUN, Sadeddin Nüzhet (1956). *Hatayî Divanı. Şah İsmail Safevî, Edebî Hayatı ve Nefesleri*. İstanbul: Maarif Kitaphanesi (İkinci Baskı).
- ERSAL, Mehmet (2009a). "Alevi Cem Zâkirliği: Battal Dalkılıç Örneği". *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, S. 1, 188-205.
- ERSAL, Mehmet (2009b). *Alevi İnanç Dede Ocakları Üzerine Bir Örnekleme: Veli Baba Sultan Ocağı*, Köln: Alevi Bektaşî Kültür Enstitüsü Yayınları.
- ERSAL, Mehmet-Serpil Ersöz (2013). "Alevi Gülbenglerinin Temel Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme.". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 65, 2013, 53-80.
- ERSAL, Mehmet (2016). *Alevilik, Kavramlar ve Ocak Sistemi: Çubuk Havzası Örneği*. Ankara: Gazi Üni. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki (2013). *Kaygusuz Abdal, Hatayî, Kul Himmet*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- HÜSEYİN KIZI, N. (2004). "Şah İsmail Hatayî'nin Yaradıcılığında Halk Edebiyatı Türündeki Şiirlerin Sanat Özellikleri.". *Birinci Uluslararası Şah İsmail Hatai Sempozyumu Bildirileri*, Haz. Gülağ Öz, Ankara: Hüseyin Gazi Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları, 155-161.
- KOZ, M. Sabri (2004). "Belli Mahlaslar Üzerinden Şiir Söyleme Geleniği ve

- Türkiye’de Yazılan Alevî-Bektaşî Cönk ve Mecmualarındaki Hatâî Mahlaşlı Şiirler”. *Birinci Uluslararası Şah İsmail Hataî Sempozyumu Bildirileri*, Haz. Gülağ Öz, Ankara: Hüseyin Gazi Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları, 184-217.
- KÖKSAL, M. Fatih (2012). “Hatâyî’nin Yayınlanmış Divanlarında Bulunmayan Şiirleri”. *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, S. 3, 39-84.
- SARIKAYA, M. Saffet (2004). “Şah İsmail Hatayî’nin Şiirlerinde Hz. Ali.”. *Birinci Uluslararası Şah İsmail Hataî Sempozyumu Bildirileri*, Haz. Gülağ Öz, Ankara: Hüseyin Gazi Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları, 264-276.
- SARIKAYA, M. Saffet (2013). “Şah Hatayî’nin Şiirlerinde Bazı Dinî-Tasavvufî İnanç Motifleri ve Anadolu Alevî Kültüründe Şah Hatayî’nin İzleri.”. *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, S. 6, 33-44.
- TAŞĞIN, Ahmet (2014). “Şah İsmail ve Erkânı: Alevî Toplulukların Ortak Bir Program Etrafında Toparlanma Süreci.”. *Saferüler ve Şah İsmail*, Ed. Ahmet Taşğın, vd., İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 11-44.
- TEMİZKAN, Mehmet (2001). *Hatayî’nin Şiir Dünyası*. Ege Üniversitesi SBE Doktora Tezi.
- TEMİZKAN, Mehmet (2004). “Hatayî’nin Tevhidleri Üzerine Bir Değerlendirme.”. *Birinci Uluslararası Şah İsmail Hataî Sempozyumu Bildirileri*, Haz. Gülağ Öz, Ankara: Hüseyin Gazi Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları, 307-316.
- TÜRKMEN, Fikret (2004). “Şah İsmail Hatayî’nin Anadolu Alevî-Bektaşiliği ve Alevî-Bektaşî Edebiyatı Üzerindeki Etkileri.”. *Birinci Uluslararası Şah İsmail Hataî Sempozyumu Bildirileri*, Haz. Gülağ Öz, Ankara: Hüseyin Gazi Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları, 317-328.
- ULUDAĞ, Süleyman (1977). “Niyaz.”. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Marifet Yayınları, 411-412.
- ULUDAĞ, Süleyman (2007). “Niyaz.”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 33 Ankara: TDV, 165-166.
- YILDIRIM, Abbas (2006). *Seyit Şah İbrahim Veli Ocağı*. Ankara: Işık Matbaası.
- YILMAZ, Ozan-Bülent Akın (2016). “Kutsal Sözün Belleği Olarak Cönkler: Alevî Erkânına Ait Bir Cönk Üzerinde Ritüel ve Edebi Bir İnceleme.”. *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, S. 13, 60-110.

